

DOI: 10.31499/2617-2100.8.2022.258314

УДК 159.9.07:179

Василь Лефтеров,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-9163-0555
lefтеров.vasil@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ДІАГНОСТИКА МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СУДДІВ І ПРИСЯЖНИХ

Стаття присвячена проблемі психологічного аналізу моральної свідомості суддів і присяжних. Розглядаються психологічні особливості діяльності суддів, а також суду присяжних, як історично-традиційного, правового і демократичного інституту відправлення правосуддя. Зазначається, що однією з найважливіших складових психодіагностичного дослідження особистості судді та присяжного є їх моральна свідомість, як втілення власної моральності і ставлення до суспільно-моральних норм, оцінок, принципів і вимог. Обґрунтовується можливість застосування для психодіагностики моральної свідомості суддів присяжних адаптованого тесту «Інтерв'ю моральних дилем» Л. Колберга.

Ключові слова: психологічний аналіз, суддя, суд присяжних, присяжні психодіагностика, моральна свідомість.

Vasyl Lefterov
PhD of Psychological, professor,
Head of the Department of Psychology,
National University
«Odesa Law Academy»,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9163-0555
lefтеров.vasil@gmail.com

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS AND DIAGNOSIS OF THE MORAL CONSCIOUSNESS OF JUDGES AND JURORS

The article is devoted to the problem of psychological analysis of the moral consciousness of judges and jurors. The psychological features of the activity of judges, as well as the jury, as a historical-traditional, legal and democratic institution of justice are considered. It is noted that one of the most important components of a judge's personality is their moral consciousness, as the embodiment of their own morality and attitude to socio-moral norms, assessments, principles and requirements. Changes in society, changes in people's moral values, changes in the level of legal awareness, all this requires improvement and scientific and practical development of the procedure for selecting judges and jurors and in particular psychodiagnostics of their moral consciousness.

An analysis of theoretical and empirical studies of morality and moral development, the experience of taking into account and measuring the moral consciousness of the jury. The necessity to apply in the process of selection of judges and jurors the procedure of assessment of their moral consciousness, which will allow to determine with high probability the principles, motives of man, his attitude to the categories of "good and evil", attitude to duty, responsibility, justice, attitude to life, death, honor, dignity, conscience, shame, etc. Analysis of moral consciousness will also determine the development of judges and juries of such psychological and social categories as tolerance, respect, compassion.

For the psychodiagnostics of the moral consciousness of judges and jurors, it is proposed to use the adapted test "Interview of moral dilemmas" by L. Kohlberg, as a classical method, the most acceptable for determining the level of moral consciousness. The foundations of psychodiagnostics of moral consciousness according to the method of L.

Kohlberg are the concept of justice, universality of acceptance of basic values, balance and reversibility of moral judgments, stages and features of moral development, which in all societies is subject to general rules and laws.

Key words: *psychological analysis, judge, jury trial, jury psychodiagnostics, moral consciousness.*

Зміни в економічній, політичній, соціальній та інших сферах сучасного суспільства суттєво впливають на судову систему, яка сьогодні активно реформується в Україні. У цих умовах, для реалізації головних завдань судової влади щодо забезпечення кожному права на справедливий суд та поваги до інших прав та свобод громадян, необхідною є здійснення всебічного психологічного аналізу різних складових діяльності і особистості всіх учасників судово розгляду, зокрема суддів та присяжних.

Професія судді є однією з найбільш суспільно значущих і складних професій, що передбачає наявність у суддів не тільки високої кваліфікації та досвіду в галузі права, але й розвинених особистісних та гуманістичних якостей і загальнолюдських цінностей. Серед низки професійних, ділових та професійно-психологічних навичок та компетенцій, безперечним є те, що суддя має бути наділений особливими властивостями моральної свідомості. Адже, окрім винесення юридично обґрунтованого рішення, управління взаємодією представників сторін, забезпечення змагального характеру судочинства тощо, суддя в ході судового розгляду здійснює моральну і соціальну експертизу справи. Тобто суддя уособлює не лише юриста, а й своєрідний «вершитель долі» людей з великою моральною відповідальністю.

Щодо інституту присяжних, то він має давню історію і сягає своїм корінням ще в античні часи. В наш час відправлення правосуддя за участю присяжних широко застосовується в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні. І хоча інститут присяжних є новим для нашої країни, з кожним роком кількість судових засідань за участю присяжних збільшується.

Як соціально-політичний, правовий інститут суд присяжних володіє певними функціональними особливостями, зокрема функцією морального характеру – виховною та функцією соціального контролю суспільства за діяльністю держави. Присяжні – це зібрання простих людей, і кожна людина, виконуючи обов'язки присяжного, є носієм тих культурних, моральних цінностей, які характерні для нашого суспільства. У своїй більшості вони не знають закони і керуються своїми внутрішніми переконаннями, моральністю, звичаями, власним досвідом.

Критики суду присяжних можуть сказати що він занадто залежний від індивідуальних особливостей присяжних, від емоційності людей, що судом присяжних легко керувати. Щоб вирішити цю проблему, потрібно ставити суд присяжних на наукову основу, використовуючи різноманітні методи відбору присяжних, в тому числі психологічні. Для якісного виконання обов'язків присяжного важливо враховувати соціальну, інтелектуальну зрілість і морально-психологічну стійкість особистості, її правосвідомість. Однією з найважливіших складових особистості присяжного є його моральна свідомість, як втілення власної моральності і ставлення до суспільно-моральних норм, оцінок, принципів і вимог.

Метою статті є на підставі здійснення огляду теоретико-практичних підходів до проблеми моральної свідомості суддів та присяжних, провести психологічний аналіз та засоби діагностики моральної свідомості суддів і присяжних, обґрунтування можливості застосування для психодіагностики моральної свідомості суддів і присяжних адаптованого тесту «Інтерв'ю моральних дилем» Л. Колберга.

Проблема відбору та вивчення особистості суддів і присяжних завжди була і залишається надзвичайно важливою і в різні історичні епохи реалізовувалась по різному. Зокрема, дослідженню особливостей суду присяжних, відбору і діяльності самих

присяжних присвячені низка робіт дослідників, зокрема: О. О. Гулевич, А. С. Калашникова, О. Ю. Панасюк, С. J. Nemeth, R. N. Barger та інших [1; 2; 3]. У працях дослідників зазначається, що людина надзвичайно складна істота, особливо з точки зору психології і тому дослідження особистості присяжних має бути комплексним. Фактори, якими керуються присяжні при вирішенні справи, поділяються на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх можна віднести характер судової справи, яка розглядається, а також особливості учасників процесу: особистісні характеристики потерпілого, свідків, підсудного, процедуру допиту тощо. Внутрішні діляться на соціодемографічні і психологічні. До соціодемографічних відносять стать, расу, рівень освіти тощо. До психологічних – особливості сприйняття, мислення, особисту емоційність, правосвідомість, моральність, стереотипи.

Відразу окреслимо, що процедури відбору присяжних і суддів відрізняються. Оскільки у випадки відбору суддів мова йде про відбір на посаду судді, цей процес суворо регламентований, що включає в себе цілу низку правових, адміністративних, професійних та соціально-психологічних умов і процедур. Проте питання психологічних особливостей моральної свідомості суддів та присяжних схожі і мають бути предметом психодіагностики на етапі їх відбору.

Вивчаючи рівень моральної свідомості, необхідно визначати принципи, мотиви людини, її ставлення до багатьох категорій, наприклад, до добра і зла. Моральні знання впливають на формування позитивного або негативного ставлення до суспільних явищ. Тому їх аналіз є необхідним у науковому плані вивчення критеріїв відбору присяжних.

Дослідження, засновані на теорії «Авторитарної особистості» (The authoritarian personality), що проводились в 50-х роках ХХ століття групою психологічно орієнтованих вчених показали, що при розгляді кримінальних справ авторитарні особистості частіше тяжіють до позиції обвинувачення, як в питаннях встановлення провини, так і у виборі заходів покарання. У свою чергу, егалітарні особистості схильні приймати сторону захисту і не так націлені на те, щоб покарати злочинця, як авторитарні особистості. В меншій мірі, в цивільних справах, пов'язаних з питаннями грошової компенсації збитку, егалітарні особистості частіше стають на бік позивача, а авторитарні на сторону відповідача [4].

Інший особистісний конструкт, що стосується поведінки суддів і присяжних, пов'язаний з переконанням в наявності внутрішнього або зовнішнього локусу контролю подій. «Інтерналі» схильні вважати, що вони в значній мірі контролюють події, що з ними відбуваються. «Екстернали» більш схильні вірити в те, що на результати впливають зовнішні сили або чужі сили. Дослідження показують, що «інтерналі» частіше приписують відповідальність за злочин обвинуваченому і виносять більш суворі вироки [4, с. 96].

О. О. Гулевич зазначає, що перша презентація наукового відбору присяжних відбулася, коли «Дж. Шульман і його колеги взяли участь у відборі колеги для судового процесу в Гаррісберзі, штат Пенсильванія (США), в 1971 році, підсудними в якому були студенти, замішані в антивоєнній діяльності за часів в'єтнамської війни» [1, с. 56]. В ході попередньої перевірки присяжних на допуск до судового процесу над «гаррісбергською вісімкою», група соціолога Дж. Шульмана і психолога Р. Крісті використовувала «статистичне моделювання» в процедурах відбору присяжних. Статистичне моделювання передбачає проведення масштабного обстеження в межах спільноти, з якої буде набиратися «пул присяжних» [1]. Під час досліджень, з використанням методу інтерв'ю, збиралася демографічна, соціальна та економічна інформація щодо релігії, віку, статі, професії і подібних характеристик, яка згодом зв'язується з упередженнями та нахилами, що стосуються питань майбутнього судового розгляду. Ця інформація

оброблялася і вводилася в комп'ютер. Вивід даних програмувався на ідентифікацію «ідеального» присяжного, а також прийнятні і неприйнятні профілі. Критики назвали такий спосіб відбору присяжних «соціологічної грою в кістки» і схемою «соціологічного скиртування присяжних». Захисники цих процедур підкреслювали, що дослідники не менш інших усвідомлюють, що люди не завжди діють відповідно до своїх нахилів [1, с. 57].

Ця обставина привернула увагу вчених, до основних принципів виконання своєї ролі присяжними, а саме їх соціальної, моральної, інтелектуальної зрілості, морально-психологічної стійкості, правосвідомості. Встановлено, що на винесення вердикту впливає рівень правосвідомості присяжного, як сукупність соціальних установок (аттитюдів) до злочинців і злочинів, покаранню, закону, правоохоронних органів, суду [5].

С. Т. Шайкенова обґрунтовує необхідність створення наукового фундаменту для процедури відбору присяжних методом об'єднання психологічних розробок і юридичного обґрунтування. За її переконанням «не можна допустити, щоб в ряди присяжних засідателів потрапили користолюбні, істеричні, маніакальні і малопрацевдатні члени суспільства...». Виходячи з цього С. Т. Шайкенова пропонує оцінювати рівень розвитку моральної свідомості присяжних, використовуючі валідні й надійні методи [6, с. 34].

На наше переконання також сьогодні є необхідність застосовувати в процесі відбору суддів та присяжних процедури оцінки їх моральної свідомості, тому, що виявляючи рівень моральної свідомості, ми можемо з високою ймовірністю визначити принципи, мотиви людини, її ставлення до категорій «добро і зло», ставлення до обов'язку, відповідальності, справедливості, ставлення до життя, смерті, честі, гідності, совісті, сорому тощо. Аналіз моральної свідомості дозволить також визначити у суддів та присяжних розвиток таких психологічних і соціальних категорій, як толерантність, повага, співчуття.

На думку С. С. Якубенко, для того, щоб людина зуміла оцінити вчинок, зробити моральний вибір, в неї самій повинен бути високий рівень моральної свідомості [7]. В людині, вважає С. С. Якубенко необхідно виховувати свідоме ставлення до норм і правил моралі, їх розуміння – від цього залежить самостійність в моральному виборі, в оцінці вчинку або якості особистості, в засобах розв'язання конфліктних ситуацій [7].

Найважливішою якістю моральної свідомості, як критерію відбору суддів і присяжних є те, що вона є складовою частиною суспільної свідомості та характеризується всіма притаманними їй ознаками. Вона є людською формою відображення і духовного освоєння дійсності та ґрунтується на суспільних відносинах, соціальному бутті й носить об'єктивний характер.

Емпіричні дослідження моралі і морального розвитку мають багату і довгу історію. Так, ще в працях С. М. Піттель, Дж. А. Мендельсон, К. Вендоф, В. Джеймс обґрунтовувались різні індивідуальні та суспільні аспекти моральної свідомості [8; 9; 10]. В подальшому з метою вимірювання моральності використовували список особистісних характеристик, здійснювалось порівняння моральних суджень жінок і чоловіків, студентів і школярів, при цьому застосовували математичні методи вимірювання моралі [10].

У США з 1894 до 1932 року, поряд зі стандартизованими опитуваннями, використовувалися вільні моральні судження, методики завершення пропозицій, спостереження. Однак, в даний період, тестування як метод виявився мало застосований до свідомості. Іншими словами, з математичною точністю оцінити, «скільки моралі» у конкретної людини не вдавалося [10].

У Європі на початку ХХ століття також досліджувались методи діагностики моральної свідомості. Зокрема застосовувались тести «виправдання» (обґрунтування), в яких треба було пояснити деяке гіпотетичне моральне рішення (то могла бути конкретна реакція, але могло бути і узагальнене рішення, наприклад «чому не можна красти»). Також розроблялись методи діагностики – ранжування, або оцінки проступків, за їх тяжкістю [10].

В подальшому моральну свідомість, в першу чергу, стали розглядати як функцію розвитку, в тому числі інтелекту (Ж. Піаже). Відбувається перехід від бланкових методик до інтерв'ю, якісна стандартизація методів. Далі все частіше в загальні діагностичні опитувальники стали включатися шкали для оцінки моральної свідомості. Отримали розвиток проектні методи дослідження особистості в цілому, в тому числі і моральної свідомості [10].

В 60-70-ті роки ХХ століття дослідники моральної свідомості Дж. С. Джиббс і С. В. Шнелль стверджували, що статус моральної свідомості, як предмета досліджень зріс від «додаткового» до першорядного. В цей період характерним є поширення методів «незакінчених історій», в яких спеціально використовується деякий моральний зміст [11]. Саме в цей час сформувався когнітивний підхід в дослідженнях моральної свідомості, яскравим представником якого є Л. Колберг. Запропонований ним метод дослідження моральної свідомості «Інтерв'ю моральних дилем» – MDI (Moral Dilemma interview) спершу виявився не зовсім придатним для оцінки моральної свідомості (моральних суджень) в різних культурах. Дж. Р. Снареу провів аналіз моральних суджень представників різних країн. Практично у всіх країнах, випробовувані досягали четвертої стадії (в теорії Л. Колберга всього шість стадій розвитку моральних суджень), тоді, як п'ята і шоста стадії досягалися рідко [12].

Тоді постало питання, про адаптацію методики Л. Колберга, з чим Л. Колберг і А. Колбі успішно впоралися – з'явилось «Інтерв'ю моральних суджень» [13]. В цьому методі випробуваний сам виносить деяку оцінку або обґрунтування на основі моральних дилем, оцінюється важливість заздалегідь заданих моральних цінностей. Цей метод комбінації «продуктивного» і оціночного підходу став класичним. Вільні відповіді досліджуваних дозволяли отримувати різного роду інформацію. З одного боку, це «індекс моральної зрілості» – MMS (Moral Maturity Score), який показував рівень розвитку моральних суджень, з іншого боку, «Індекс зрілості психологічних захистів» – DMS (Defense Maturity Score) [13].

Надалі з'являлися ще ряд методик, спрямованих на дослідження моральної свідомості. Приблизно в той же час (1974) з'явився «Тест вирішального аргументу» – ДІТ (Defining Issues Test) Дж. Р. Реста [10]. У тесті використовувалися моральні дилеми, але була виключена необхідність виведення оцінки моральних суджень. Від суб'єкта було потрібно оцінити моральні міркування або обґрунтування. Проте істотним недоліком було те, що у суб'єкта виключалася можливість давати власне обґрунтування. Пізніше з'явилася модифікація – ДІТ-2. Відмінності були в пропонованих ситуаціях і варіантах відповідей, в схемі підрахунку результатів і в виявленні недостовірних відповідей [10]. В 1991 році Дж. Джиббсом з колегами розроблена методика «Соціоморальної рефлексії діагностика – коротка форма» – СРД-КФ (Sociomoral Reflection Measure – Short Form; SRM-SF), в якій випробовувані самостійно формулюють обґрунтування своїх дій і відносин. В опитувальник були включені питання, що відносяться до соціосвідомих цінностей, наприклад «порядку життя», «не кради» тощо [10].

Для вивчення моральної свідомості суддів і присяжних в Україні пропонується використовувати адаптований тест – «Інтерв'ю моральних дилем» – MDI (Moral Dilemma Interview) Л. Колберга. В основі моделі морального розвитку Л. Колберга лежать

наступні постулати, яких необхідно дотримуватись під час здійснення психодіагностики моральної свідомості присяжних:

- базовим поняттям моделі морального розвитку Л. Колберга є поняття справедливості, принципи якої, в свою чергу, є основою для вирішення моральних конфліктів, що виникають в результаті зіткнення інтересів учасників;
- представники різних культур фактично не розрізняються за ступенем прийняття основних цінностей: закону, совісті, справедливості покарання, авторитету, цивільних прав, договору, довіри, життя права власності, правди;
- моральний розвиток має три послідовних рівня, кожен з яких включає дві чітко виражені стадії. Протягом цих шести стадій відбувається прогресивна зміна підстав морального міркування;
- правила, норми, закони створюються людьми на основі взаємної угоди, значить при необхідності їх можна змінювати;
- доросла людина, пройшовши через усі етапи морального розвитку, приходить до усвідомлення того, що в світі не існує нічого абсолютно правильного чи неправильного і що моральність вчинку залежить не стільки від його наслідків, скільки від намірів людини, яка його здійснює;
- розвиток здатності у людини приймати точку зору інших учасників морального конфлікту призводить до врівноваженості і оборотності моральних суджень і говорить про те, що система моральних цінностей сформована;
- критеріями моральної зрілості, тобто досягненням вищого рівня морального розвитку є прийняття універсальних етичних принципів і формування особистістю нових власних моральних цінностей;
- основні моральні норми і принципи особистості виробляються в ході соціальної взаємодії;
- так як всі культури мають загальні основи соціальної взаємодії, процес морального розвитку в усіх суспільствах підпорядковується загальним правилам і закономірностям.

Л. Колберг виділив три рівні морального розвитку: доконвенціональний, конвенційний та постконвенціональний [14].

1. Доконвенціональний рівень. Людина, що знаходиться на цьому рівні, при визначенні «моральності» вчинку виходить з того, наскільки той чи інший вчинок задовольняє її власні потреби. Цей рівень включає в себе дві стадії. Перша стадія характеризується орієнтацією на покарання і слухняність. Людина, що знаходиться на другій стадії, як «моральною» розглядає ту поведінку, яка задовольняє її власні потреби і лише випадково – потреби інших людей. Таким чином, основним двигуном її поведінки є дотримання балансу між покаранням і винагородою.

2. Конвенціональний рівень. Людина, що знаходиться на цьому рівні морального розвитку, розуміє необхідність виконання ряду правил для збереження цілісності суспільства. Цей рівень також включає в себе дві стадії. Для людини, що знаходиться на третій стадії, основним регулятором поведінки є вимоги малої групи (сім'ї, друзів, колег), членом якої вона є. Людина, що проходить четверту стадію, керується в своїй поведінці не вимогами конкретних членів своєї групи, а нормами суспільства, виконання яких необхідне для підтримки життєздатності соціальної системи. Її головною метою стає підтримання існуючого соціального порядку.

3. Постконвенціональний рівень – найвищий рівень морального розвитку. Людина, що знаходиться на цьому рівні, керується вже не власними інтересами і не

вимогами соціальної групи, для неї особливу значимість набуває справедливість правил, відповідно до яких приймається ті чи інші рішення (процедурна справедливість). Людина на найвищій – шостій стадії – самостійно вибирає єдину систему моральних норм і дотримаються її.

Слід зазначити, що постконвенціональний рівень морального розвитку – це рівень розвитку особистісних моральних принципів, які можуть відрізнятися від норм референтної групи, але при цьому мають загальнолюдську широту і універсальність. Ідеальним для присяжного, на наш погляд є прагнення саме до постконвенціонального рівня моральної свідомості.

Таким чином, сучасний суд, втому числі із залученням присяжних, має бути демократичним, справедливим і дієвим засобом здійснення правосуддя. Відбір до суду присяжних повинен йти шляхом пошуку кандидатів, які дійсно здатні не тільки усвідомити свою відповідальність перед підсудним і жертвою, а й розглядати справу максимально неупереджено і незалежно від думки судді, не бути всього лише придатком. Тому суд присяжних повинен бути не тільки правильно і чітко врегульований нормами права, його повинні доповнювати ще й науково-обґрунтований і практично ефективний психологічний відбір кандидатів у присяжні.

Враховуючи, що присяжні зазвичай не є професійними юристами і керуються переважно своїми внутрішніми переконаннями й моральністю під час прийняття рішення, однією з найважливіших складових їх особистості виступає моральна свідомість. Динаміка розвитку інституту присяжних, зміни в суспільстві, зрушення в моральних цінностях людей, зміни рівня правосвідомості, все це потребує науково-практичної розробки процедури відбору присяжних та зокрема психодіагностики їх моральної свідомості.

Для відбору кандидатів на посади суддів сьогодні також необхідно включити низку процедур з дослідження їх рівня моральної свідомості. Психодіагностика моральної свідомості суддів дозволить вивчити їх моральні принципи й мотиви поведінки, ставлення до категорій «добро і зло», ставлення до обов'язку, відповідальності, справедливості, до життя, смерті, честі, гідності, совісті, а також з'ясувати наявність в структурі особистості таких соціально-психологічних категорій, як толерантність, повага, співчуття.

Моральна свідомість є складовою частиною суспільної свідомості і була предметом багатьох наукових досліджень. Аналізуючи безліч методик і підходів для діагностики моральної свідомості, їх застосування і розвиток в історичному контексті, ми дійшли висновку, що тест «Інтерв'ю моральних дилем» Л. Колберга, як класична методика, найбільш прийнятна для визначення рівня моральної свідомості судді та присяжного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гулевич О. А. Психологія у суді присяжних. Аналітичний огляд. Навчальний посібник для студентів факультетів психології вищих навчальних закладів за спеціальністю 020 400 «Психологія». М: Міжнародне суспільство ім. Л.С. Виготського, 2003. 259 с.
2. Калашнікова А. С., Львовчикіна Н. С. Внутрішні фактори, що впливають на вердикт присяжних засідателів. *Психологія та право*. 2013. № 2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n2/61013.shtml> (дата звернення: 13.02.2022).
3. Панасюк А. Ю. Психологічні аспекти відбору присяжних засідателів (рекомендації учасникам судового розгляду). *Суд присяжних*. М. 1994, 367 с.
4. Adorno T. W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D. J., Sanford R. N. The authoritarian personality. New York: Harper and Row, 1950. 228 p.

5. Tapp J. L. Developing senses of law and legal justice. *The Journal of Social Issues*. 1971. Vol. 27. P. 65–92.
6. Шайкенова С. Т. Процедура відбору присяжних засідателів в Республіці Казахстан: теоретичний та практичний аспекти розвитку інституту народного правосуддя у кримінальному судочинстві. *Право держава СНД ЄврАзЮж.*, № 10 (17). 2009. С. 32–39.
7. Якубенко С. С. Моральна свідомість особистості: сутність та структура. *Науковий огляд*. URL: <http://intkonf.org/yakubenko-scmoralna-svidomist-osobistosti-sutnist-ta-struktura/> (дата звернення: 19.02.2022).
8. Pittel S. M., Mendelsohn G. A. Measurement of Moral Values: A Review and Critique. *Psychological Bulletin*. 1966. Vol. 66. No. 1. P. 22–35.
9. Bosanquet B. Psychology of the moral self. London: Macmillan and Co., Limited, 1897. URL: <https://archive.org/stream/psychologyofmora00bosarich#page/n5/mode/2up> (дата звернення: 19.02.2022).
10. Хвостов А. Діагностика моральної свідомості у зарубіжних дослідженнях. *Розвиток особистості*. № 3. 2016. С. 113–138.
11. Gibbs J.C., Schnell S.V. Moral Development «Versus» Socialization: A Critique. *American Psychologist The Ohio State University*, October 1985. P. 235–244.
12. Snarey J.R. Cross-Cultural Universality of Social-Moral Development: A Critical Review of Kohlbergian Research. *Psychological Bulletin*. 1985. Vol. 97. No. 2. P. 202–232.
13. Colby A., Kohlberg L. The Measurement of Moral Judgment: Theoretical Foundations and Research Validation. Cambridge University. Press May 29, 1987, England. p. 397.
14. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Ділеми Л. Колберга). Діагностика емоційно-морального розвитку / ред. І.Б. Дерманова. СПб., 2002. С. 103–112.

REFERENCES

1. Gulevich, O. A. (2003). Psihologiya v sude prisyazhnyh. Analiticheskij obzor. Uchebnoe posobie dlya studentov fakul'tetov psihologii vysshih uchebnyh zavedenij po special'nosti 020400 «Psihologiya». M.: Mezhdunarodnoe obshchestvo im. L.S. Vygotskogo [in Russian].
2. Kalashnikova, A. S., Levochkina N. S. (2013). Vnutrennie faktory, vliyayushchie na verdikt prisyazhnyh zasedatelej. *Psihologiya i pravo*, 2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n2/61013.shtml> [in Russian].
3. Panasyuk, A. Yu. (1994). Psihologicheskie aspekty otbora prisyazhnyh zasedatelej (rekomendacii uchastnikam sudebnogo razbiratel'stva). *Sud prisyazhnyh*. M. [in Russian].
4. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). The authoritarian personality. New York: Harper and Row.
5. Tapp, J. L. (1971). Developing senses of law and legal justice. *The Journal of Social Issues*. Vol. 27, 65–92.
6. Shajkenova, S. T. (2009). Procedura otbora prisyazhnyh zasedatelej v Respublike Kazahstan: teoreticheskij i prakticheskij aspekty razvitiya instituta narodnogo pravosudiya v ugolovnom sudoproizvodstve. *Pravo gosudarstvo SNG EvrAzYUzh*. № 10 (17), 32–39 [in Russian].
7. Yakubenko, S. C. Moral'na svidomist' osobistosti: sutnist' ta struktura. *Naukovij oglyad*. URL: <http://intkonf.org/yakubenko-scmoralna-svidomist-osobistosti-sutnist-ta-struktura/> [in Russian].
8. Pittel, S. M., Mendelsohn, G. A. (1966). Measurement of Moral Values: A Review and Critique. *Psychological Bulletin*, Vol. 66. No. 1, 22–35.
9. Bosanquet, B. (1897). Psychology of the moral self. London: Macmillan and Co., Limited. URL: <https://archive.org/stream/psychologyofmora00bosarich#page/n5/mode/2up>

10. Hvostov, A. (2016). Diagnostika moral'nogo soznaniya v zarubezhnyh issledovaniyah. *Razvitie lichnosti*, 3, 113–138 [in Russian].
11. Gibbs, J. C., Schnell, S. V. (1985). Moral Development «Versus» Socialization: A Critique. *American Psychologist The Ohio State University, October*, 235–244.
12. Snarey, J. R. (1985). Cross-Cultural Universality of Social-Moral Development: A Critical Review of Kohlbergian Research. *Psychological Bulletin, Vol. 97, 2*, 202–232.
13. Colby, A., Kohlberg, L. (1987). The Measurement of Moral Judgment: Theoretical Foundations and Research Validation. Cambridge University. Press May 29, England.
14. Metodika ocnki urovnya razvitiya moral'nogo soznaniya (Dilemmy L. Kolberga). (2002). Diagnostika emocional'no-nravstvennogo razvitiya (ed.) I.B. Dermanova. SPb. [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Лефтеров В. Психологічний аналіз та діагностика моральної свідомості суддів і присяжних. *Психологічний журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. Вип. 8. С. 47–55.